

Několik poznámek k Seznamu unifikovaných názvů pro liturgická díla latinských ritů katolické církve

Národní knihovna ČR vydala v roce 2000 jako 21. sešit edice Standardizace titul *Seznam unifikovaných názvů pro liturgická díla latinských ritů katolické církve*, který je překladem publikace "List of uniform titles for liturgical works of the Latin rites of the Catholic Church" vydané IFLA v roce 1981 (z anglického originálu přeložila Manika Jainová, redakční úprava českého překladu Hana Vodičková, vyšlo z podnětu Centrální katolické knihovny). Příručka podobného obsahu je nám knihovníkům, kteří se poměrně často setkáváme se zde uváděnou kategorií knižní produkce, jistě vítanou pomocí při katalogizaci. Přesto se obávám, že těm, kteří nemají teologické nebo jiné úzce specializované vzdělání či praxi, by nemusela být zcela srozumitelná bez vysvětlení některých základních liturgických pojmů a zvyklostí. Zdá se, že toto nebezpečí si autoři a lektoři, sami vesměs pracovníci církevních knihoven, dostatečně neuvědomili.

Strukturu katolické liturgie lze ztěžší pochopit bez alespoň rámcové orientace v církevním kalendáři. Ten tvoří dva okruhy svátků: *svátky de tempore* ("časové", tj. svátky Boží, připomínající významné události převážně z Kristova života podle evangelií) jsou zpravidla pohyblivé, tj. připadají v různých letech na různá data, *svátky de sanctis* (osobní svátky svatých) připadají každý rok na stejné datum.

Církevní rok podle okruhu *de tempore* začíná první nedělí adventní, která je situována mezi 27. listopad až 3. prosinec tak, aby celý advent zahrnul celkem čtyři neděle, předcházející svátku Narození Páně (Nativitatis Domini, Hod Boží vánoční) 25. prosince. Poslední z těchto nedělí smí připadnout nejpozději na vigílii (předvečer) Božího Hodu, tj. na 24. prosinec. Advent býval i delší, čtyřnedělní cyklus se v římské liturgii prosadil asi v 10.–11. století.

1. ledna se slaví slavnost Matky Boží Panny Marie (do 2.vatikánského koncilu Obřezání Páně – Circumcisio Domini).

Dalším důležitým vánočním svátkem je 6. ledna Zjevení Páně (Epiphania Domini), lidově svatých Tří králů. Neděle po něm se dříve nazývaly "neděle po Zjevení Páně" (Dominicae post Epiphaniam), až do neděle Septuagesima, již začínalo předpostí. 2. vatikánský koncil posunul konec vánočního okruhu svátků na neděli Křtu Páně, bezprostředně následující po svátku Zjevení Páně. Stejně jako u adventu může se tedy lišit i délka vánoční doby. Po Vánocích následuje podle nové úpravy kalendáře několik nedělí bez zvláštního označení – tzv. "během roku" (per annum). Jejich počet je určen proměnlivým datem Velikonoc, které se slaví v neděli po prvním jamím úplňku. Popeleční středou začíná čtyřicetidenní předvelikonoční postní období (Quadragesima). Každá z následujících šesti postních nedělí měla v minulosti své zvláštní pojmenování. Květná neděle (Dominica in palmis) je počátkem Svatého týdne (Hebdomada Sancta), který vrcholí Svatým triduem – Zeleným čtvrtkem, Velkým pátkem a Bílou sobotou. Velikonoční neděle (Do-

minica Resurrectionis, Hod Boží Velikonoční) je počátkem velikonoční doby. Čtyřicet dní poté, ve čtvrtek, se slaví Nanebevstoupení Páně (Ascensio Domini), za deset dní nato pak je neděle Sslání Ducha Svatého (Hod Boží svatodušní, Letnice), již se uzavírá velikonoční okruh svátků. Po ní následují další neděle "během roku" (dříve "po Sv. Duchu", post Pentecosten), jejichž myšlenková náplň po 2. vatikánském koncilu navazuje na neděle "během roku" po Vánocích a jejichž počet je proměnlivý (spolu s povánočními však dohromady nejvýš 34) podle časového situování minulých Vánoc a Velikonoc a podle začátku příštího adventu. Poslední nedělí církevního roku je podle nového řádu slavnost Ježíše Krista Krále. Všední dny v týdnu se nazývají "feriae" (feria I–VI).

Druhým kalendářním okruhem jsou svátky *de sanctis*, osobní svátky jednotlivých světců, vázané na určité přesné datum. Ze struktury svátků *de tempore* a *de sanctis* je patrné, že na některý den může připadnout více svátků. Aby bylo určeno, kterému z nich dát přednost, je každému svátku udělen určitý stupeň významu (festivity) a k bohoslužbám jsou pak vybírány texty (formulář) podle jejich hierarchie. Tuto hierarchii, která ovšem může být na různých církevních územích (diecézích) či v různých řeholních řádech mírně odlišná, určuje kalendář (položka 6 Seznamu unifikovaných názvů pro liturgická díla latinských ritů katolické církve, dále jen Seznamu) a direktář (directorium – pol. 40 Seznamu), a proto obě jmenované knihy bývají cenným pramenem informací o lokální účtě světců, případně provenienci neúplné knihy. Tolik pro stručnou základní orientaci. Vývoj i současný stav katolického liturgického kalendáře je ovšem daleko složitější, během staletí prošel různými proměnami, z nichž nejvýznamnější byly stanoveny na Tridentském (1545–1563) a Druhém vatikánském koncilu (1962–1965).

Katolická liturgie sestává ze tří hlavních komponent: první tvoří slavení eucharistie (mše svatá), druhou denní modlitba církve, do třetí skupiny náleží udílení svátostí (křtu, biřmování, svátosti smíření a eucharistie, svátosti nemocných – dříve zvané poslední pomazání, kněžského svěcení a svátosti manželství), dále různá svěcení a požehnání osob i věcí (např. svěcení kostela či oltáře, svěcení biskupa nebo opata, královská korunovace, ale také třeba žehnání soli, kadidla a křídly 6. ledna apod.), různé průvody (processio), nejrůznější bohoslužby s litaniami atd.

Z těchto základů vychází i obsahová typologie liturgických knih:

Mešní liturgie se skládá z *úvodních obřadů* (Introitus, vyznání viny, Kyrie, Gloria a navazující vstupní modlitby); *bohoslužby slova*, při níž se čtou úryvky z Písma sv. Starého i Nového zákona, které jsou vysvětlovány v kázání (homílii) a následovány vyznáním víry (Credo) a přímluvami; *vlastní eucharistické bohoslužby*, při níž se podle katolické tradice přinášený chléb a víno proměňuje v Tělo a Krev Ježíše Krista, které jsou pod těmito způsoby věřícími přijímány, a *závěrečných obřadů*. Toto základní zjednodušené schéma je ve skutečnosti tvořeno a rozvinuto mnoha úkony, modlitbami, případně zpěvy. Některé z mešních textů jsou každý den stejné, neproměnné, jiné proměnné podle svátku, který

se ten den slaví. Neproměnnými mešními částmi jsou Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei (ty bývají při slavnostních mších zpívány buď formou gregoriánského chorálu, lidových nápěvů nebo i duchovních skladeb známých hudebních skladatelů) a dále pak mešní kánon (po 2. vatikánském koncilu eucharistická modlitba). Z proměnných mešních částí je nutno jmenovat některé modlitby, především ale čtení (lekce), tj. úryvky (perikopy) z Bible.

Po 2. vatikánském koncilu došlo ve struktuře mše k následujícím nejvýraznějším změnám: místo jednoho úryvku z Písma sv. Starého nebo Nového zákona a části některého ze čtyř evangelií, tedy dohromady dvou lekcí, se v neděli čte zpravidla jedno čtení starozákonní, jedno novozákonní a evangelium, tedy lekce tři. Zatímco dříve se nedělní proměnné texty opakovaly s roční periodicitou, existují nyní roční cykly A, B, C, opakující se v tříletých periodách, což umožňuje využít více textů z Písma sv. při liturgii. Rovněž dříve jediný mešní kánon byl nahrazen možností výběru z několika eucharistických modliteb.

Misál (Missale – pol. 26 Seznamu) obsahuje veškeré proměnné i neproměnné mešní texty, případně zpěvy, které jsou uspořádány podle schématu:

- ordinarium (tj. neproměnné části mše, pol. 44 Seznamu),
- proprium de tempore (temporál), obsahující proměnné části mše pro svátky de tempore
- proprium de sanctis (sanktorál), obsahující proměnné texty pro svátky svatých
- commune sanctorum – proměnné texty společně pro určitou skupinu světců (např. o apoštolech, mučednících, pannách apod.).

Toto vnitřní schéma řazení je zachovááno i u většiny ostatních liturgických knih. Je nasnadě, že vzhledem k svému úctyhodnému rozsahu je misál knihou poměrně monumentální a tudíž pro manipulaci poněkud nepraktickou. Proto z ní bývají pro liturgickou praxi extrahovány a osamostatněny další knihy, které jsou v Seznamu uvedeny jako “Část z: Missale”. Tak například graduál (Graduale – pol. č. 13 Seznamu) obsahuje notované části mešních textů, mešní lekcionář (Lectionarium Missae – pol. 18 Seznamu) obsahuje soubor všech mešních čtení a evangelií atd.

Liturgie hodin (Liturgia horarum, též Božské officium, Denní modlitba církve, Hodinky)

Tuto část liturgie tvoří pravidelné modlitby, které se kněží, řeholníci, řeholnice a dobrovolně též mnozí laici modlí několikrát denně, dříve dokonce i v noci. Protože officium je celkově daleko delší než mše, analogicky i jeho struktura a historický vývoj jsou složitější, takže je zde lze zmínit jen ve zkratce. Základem hodinkových modliteb je především recitace nebo zpěv žalmů a hymnů a čtení (lekce), které jsou pro officium vybrány nejen z bible, ale i z děl různých církevních autorů. I zde najdeme části neproměnné a proměnné podle svátků. V proměnných textech officia se ještě více než v mešní liturgii projevují různá teritoriální či řádová specifika.

Officium nocturnale představovala dříve hodinka zvaná matutinum, rozdělená do zpravidla tří nokturnů. Officium diurnale počínalo ranními chválami (laudes) a primou. Během dne se recitovala tercie, sexta a nona

(názvy pocházejí od počítání hodin dne podle východu slunce). Podvečerní modlitbou byly nešpory (vesperae), den pak končil kompletářem (completorium), modlitbou před spaním.

Po 2. vatikánském koncilu byly provedeny následující hlavní úpravy: noční matutinum bylo nahrazeno tzv. Officiem lectionis, které je možno vykonat během dne. Prima byla zrušena a v předvečer nedělí a velkých svátků se koná vigilie. Zatímco podle předkoncilní praxe se během jednoho týdne prošel celý žaltář (150 žalmů), nyní je rozdělen do čtyř periodicky se opakujících týdnů (první, druhý, třetí a čtvrtý týden žaltáře).

Hlavní knihou officia (analogickou misálu pro mši) je breviář (Breviarium – pol. 3 Seznamu), po 2. vatikánském koncilu označovaný názvem Liturgia horarum. Pro svůj velký rozsah bývá tato kniha opět rozdělena na různé menší složky: někdy se dělí na 4 části podle ročních dob (pars verna, aestiva, autumnalis, hiemalis), jindy je vyčleněn žaltář s hymny (Psalterium – pol. 53 Seznamu), lekcionář (Lectionarium Officii – pol. 19 Seznamu). Antifonář (Antiphonale Officii – pol. 1 Seznamu) obsahuje zpívané části officia, diurnál (Diurnale – pol. 12 Seznamu) všechny hodinky officia, které se recitují ve dne, vesperál (Vesperale – pol. 56 Seznamu) všechny nešpory během roku (nebo jiné v názvu knihy určené liturgické doby) atd. Vnitřní uspořádání knih i zde odpovídá již uvedenému schématu ordinarium, temporál, sanktorál, commune sanctorum.

Poslední komponentou katolické liturgie jsou nejrůznější obřady, o nichž jsme se již zmínili výše a jež jsou všechny obsaženy v rituálu (Rituale, starší termín Agenda – pol. 55 Seznamu). Také tato kniha byla pro praxi rozdělena na menší části, vztahující se k jednotlivým obřadům.

Úkony, které smí vykonávat pouze biskup, zaznamenává pontifikál (Pontificale – pol. 49 Seznamu). Není třeba zdůrazňovat, že také tato složka liturgie doznala v průběhu staletí četných změn.

Příruční praktickou liturgickou knihou, která obsahuje účelový výběr textů, zejména notovaných, je usuál (Liber usualis – pol. 21 Seznamu, případně Liber usualis Officii – pol. 22 Seznamu).

Jak už bylo výše uvedeno, liturgický kalendář i všechny tři složky katolické liturgie prošly historicky řadou změn. Výrazným mezníkem byl Tridentýský koncil, jehož usnesení sjednotila a kodifikovala poněkud přebujelou dosavadní praxi, která se teritoriálně i podle řádů vyznačovala obrovskou kvantitou a ne vždy prvotřídní kvalitou liturgických textů a zvyklostí. Výsledkem práce koncilu v oblasti liturgie byl postupně vydaný vzorový soubor liturgických knih, závazných pro celou západní církev (s některými zvláštnostmi pro různé diecéze či řády, nyní už ovšem přesně vymezenými a definovanými). Tento počín také kromě jiného vlastně nám knihovníkům umožnil unifikaci názvů, neboť obsah předtridentýských, převážně rukopisných liturgických knih nebývá vždy zcela vyhraněný a nejednou je velmi obtížné stanovit, která obsahová složka v něm dominuje.

K úpravě liturgie hodin došlo též péčí papeže Pia X. (1903–1914).

Nejnovější výrazná liturgická reforma je důsledkem činnosti a usnesení 2. vatikánského koncilu. Také po tomto koncilu byl vydán soubor vzorových liturgických knih, které zachycují provedené úpravy.

Na závěr bych ráda předložila k diskusi a eventuálně k opravě několik sporných bodů, které mě v Seznamu zaujaly:

- Pol. 7 Seznamu – Canon Missae. Definice dle Seznamu: *Obsahuje text mešního kánonu tak, jak je používán biskupy při pontifikální mši*. Námitka: Canon Missae obecně je součástí každé mše (tedy i sloužené obyčejným knězem) a takto je na s. 9 zcela správně uveden jako součást běžného misálu. Pokud by snad obsahoval nějaké prvky, vztahující se pouze k biskupovi (hypoteticky např. rubriky o snímání a nasazování biskupské mitry), pak by byl součástí pontifikálu.
- Totéž s opačným znaménkem platí o pol. 11 De sacra Communionem et de cultu Mysterii Eucharistici extra missam. Dle Seznamu s. 6 to má být část z pontifikálu, ve skutečnosti však tuto službu smí vykonávat i pouhý kněz, pro něhož je ovšem určena liturgická kniha rituál. Tato položka je navíc níže v samotném Seznamu na s. 17 již správně uvedena jako součást rituálu.
- Ke vztahu mezi Directoriem (direktářem), s. 7 Seznamu, a pol. 40 Ordo Divini Officii: Kniha, jejíž obsah je v Seznamu definován u pol. 40 Ordo Divini Officii (*“Kalendář obsahující směrnice pro slavení mše a Denní modlitby církve...na každý den v roce. Doplnuje Breviarium a Missale”*), mívá v praxi názvy typu *“Directorium seu Ordo Divini officii recitandi Missaeque celebrandae iuxta ritum...”*, *“Directorium liturgicum secundum calendarium Ordinis Praemonstratensis”*, *“Directorium liturgicum iuxta ritum...”*, *“Ordo Divini Officii recitandi sacrique peragendi pro clero saeculari Romano...”* apod., česky *“Liturgický kalendář na rok ...”*. Z nich plyne, že tato liturgická kniha je jednak kalendářem pro jeden konkrétní rok, pro nějž stanovuje, který svátek bude mít v určitém dni přednost, případně který bude jen připomenut, a dále pak určuje řád slavení mše a recitace hodin pro toto datum, tj. uvádí, které proměnné části textů je nutno použít, jaká je barva liturgických rouch atd. Je to tedy pomůcka, která má vztah ke mši i k officiu, zatímco unifikovaný název *“Ordo Divini Officii”* budí dojem, že se jedná o běžný řád slavení officia (analogicky pol. 44 – Ordo Missae). Proto bych doporučovala zavést v Seznamu jako unifikovaný název Directorium a knihu s obsahem direktáře, avšak s názvem začínajícím *“Ordo Divini officii...”* odkázat: Viz Directorium.
- Jako kvalifikátorů k rozlišení variant liturgických knih podle různých řádů bych doporučovala použít akronymů tak, jak jsou uvedeny ve 2. části příručky Záhloví pro katalogizaci náboženské literatury (Praha, SKIP 2001).
- Přestože se nejedná přímo o liturgické knihy, navrhuji pro knihovnické potřeby zavedení unifikovaných názvů také pro katalogy diecézního kněžstva a řádo-

vé katalogy, které jsou vydávány průběžně periodicky nebo příležitostně. Ačkoliv jsou obsahově totožné, jejich názvy se během času někdy hodně mění a není proto lehké vyhledat v katalogu knihovny jejich celou souvislou chronologickou řadu. Unifikovaný název *“Catalogus cleri + geografické označení”* (možno i v české verzi: *“Katalog kněžstva”*) a *“Catalogus + kvalifikátor řádu”*, případně ještě s letopočtem, by situaci značně ulehčily.

- V příručce se vyskytuje řada dalších momentů sporných buď obsahově nebo užitím nepřesné terminologie, ty by si však zasloužily spíše odbornou recenzi z hlediska liturgiky. Jejich řešení na úrovni knihovnické příručky pro katalogizaci pokládám za irelevantní.
- Jako poslední bod bych uvedla drobné jazykové připomínky:
 - s. 10, pol. 29 Officium Hebdomadae Sanctae et Paschalis, ne *Paschatis*.
 - s. 9, pol. 25 – zde by bylo asi z hlediska českého jazyka lépe užít tvaru *“čtení z Martyrologia”* než *“z Martyrologium”*.

Poznámka redakce:

Dle sdělení překladatelek byl při překladu – v souladu s oficiálním povolením IFLA – přesně dodržen originál včetně drobných nepřesností, kterých si překladatelky byly vědomy.

Výběr z literatury k tématu:

- ADAM, A. *Liturgický rok : historický vývoj a současná praxe*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1998. 325 s.
- ADAM, A. *Liturgika : křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001. 471 s.
- BLÁHOVÁ, M. *Historická chronologie*. 1. vyd. Praha : Libri, 2001.
- FRIDRICH, Gustav. *Rukověť křesťanské chronologie*. Reprint vydání z roku 1934. Praha – Litomyšl : Paseka, 1997. 338 s.
- JUNGMANN, J. A. *Missarum Sollemnia. 1. Band*. Wien : Herder, 1949[!]. 588 s. *2. Band* Wien : Herder, 1948[!]. 607 s.
- MALINA, Bedřich. *Dějiny římského breviáře*. Praha : Vyšehrad, 1939.
- Lexikon für Theologie und Kirche. (1.-10. Band : Register)*. 2., völlig neu bearbeitete Aufl. Freiburg : Herder, 1993-2001.
- Záhloví pro katalogizaci náboženské literatury: metodická příručka pro korporativní záhlaví a unifikované názvy* / Hana Vodičková...et al. Praha : Svaz knihovníků a informačních pracovníků, 2001. 96 s. – (Aktuality SKIP ; sv. 19).

Marie Kletečková

Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů,
Praha